

1 Todistustaakka

1.1 Mitkä ovat todistustaakkasäännöt?

Italian oikeusjärjestelmässä todisteista säädetään kahdessa eri säädöksessä: menettelysäännöt sisältyvät siviiliprosessilain (*codice di procedura civile*) 228 ja 229 §:ään, kun taas aineelliset säännöt sisältyvät siviililain (*codice civile*) 2730–2735 §:ään. Syynä tähän jakoon on aiempi oikeudellinen järjestely, joka noudatteli Napoleonin ajan siviililakia. Sen mukaan todisteita olisi tarkasteltava sekä staattisesta että dynaamisesta (pelkästään menettelyllisestä) näkökulmasta. Siviililakia koskevassa kertomuksessa selitetään edellä esitettyjen syiden mukaisesti, että todisteita käytetään yksilön oikeuksien noudattamisen valvomiseksi tai yleisesti niiden puolustamiseksi. Todisteita voidaan käyttää oikeudenkäyntien lisäksi myös muissa menettelyissä ja jo ennen niiden aloittamista, ja ne kuuluvat oikeuksien kodifointiin. Tämän vuoksi todistustaakasta säädetään siviililaissa eikä siviiliprosessilaissa.

Todistustaakan jakautumisesta säädetään yleisesti siviililaissa, jonka 2697 §:n mukaan ”sen, joka haluaa jonkin oikeuden vahvistettavaksi tuomioistuimessa, on osoitettava vaatimuksensa oikeaksi tosiseikkojen nojalla. Sen, joka kiistää kyseiset tosiseikat tai väittää, että vahvistettu oikeus on muuttunut tai lakannut olemasta, on osoitettava vastaväitteensä oikeaksi tosiseikkojen nojalla.” Näiden periaatteiden mukaan kantajan on siis näytettävä toteen vaatimustaan tukevat seikat tai ne seikat, joilla on hänen väittämänsä oikeusvaikutukset. Vastajan puolestaan on näytettävä toteen seikat, jotka ovat vaatimusta vastaan tai osoittavat oikeuksien muuttuneen tai lakanneen ja joiden perusteella kantajan vaatimus voidaan torjua kumoamalla hänen väitteensä. Jos kantaja ei pysty näyttämään toteen vaatimustaan tukevia tosiseikkoja, hänen vaatimuksensa hylätään riippumatta siitä, esittääkö vastaaja vaateen vastaisia väitteitä ja pystyykö hän näyttämään ne toteen. Siviililain 2698 §:ssä vahvistetaan, että kaikki sellaiset sopimukset ovat mitättömiä, joiden tarkoituksena on muuttaa todistustaakkaa. Tämä koskee oikeuksia, joista ei voida sopia, tai tilanteita, joissa sopimuksesta seuraa, että jommankumman osapuolen on kohtuuttoman vaikea käyttää kyseisiä oikeuksia. Riittämättömät todisteet vahingoittavat sen asianosaisen asiaa, jonka on osoitettava tosiseikat toteen tai vääräksi, olipa kyse sitten kantajasta tai vastaajasta, sillä riittämättömät todisteet rinnastetaan siihen, ettei todisteita esitetä lainkaan.

1.2 Onko olemassa sääntöjä, joiden nojalla tietyt tosiseikkoja pidetään sellaisina, ettei niiden toteen näyttäminen ole tarpeen? Millaisissa tapauksissa?

Onko tiettyjen oletamusten kumoaminen mahdollista esittämällä vastatodistelua?

Siviiliprosessilain 115 §:ssä (sellaisena kuin se on muutettuna lailla nro 69/2009) annetaan tuomioistuimelle mahdollisuus pitää tosiseikkoja toteen näytettyinä väitteen esittävän asianosaisen toimittamista todisteista riippumatta, ellei vastapuoli ole nimenomaisesti kiistänyt niitä. Siviililain 2697 §:stä poiketen tosiseikkaa pidetään siten toteen näytettynä, ellei sitä kiistetä suoraan. Tätä sääntöä ei sovelleta, jos asianosainen ei ole läsnä. Jos vastaaja ei ole läsnä oikeudenkäynnissä, kantajan väittämiä tosiseikkoja ei pidetä ”kiistattomina”. Tämä johtuu siitä, että mainittu poissaolotuomioita koskeva sääntö on vastoin Italian prosessioikeuden periaatteita, joiden mukaan asianosaisen, joka ei saavu paikalle tai saapuu paikalle myöhässä, ei ole koskaan katsottu antaneen epäsuoraa tunnustusta” (perustuslakituomioistuimen (*Corte Costituzionale*) 12. lokakuuta 2007 antama tuomio nro 340). Toisin sanoen jos asianosainen ei saavu paikalle, hänen ei Italian siviiliprosessissa katsota antaneen epäsuoraa tunnustusta vaan epäsuorasti kiistäneen vaateen. Poikkeustapauksissa lainsäädännössä kuitenkin säädetään nimenomaisesti tilanteista, joissa asianosaisen poissaolo merkitsee oletetuksi katsottua menettelyä. Esimerkiksi, jos yksikään menettelyn osapuolista ei nimenomaisesti kiistä väitettä, tämä tarkoittaa siviiliprosessilain 789 §:n nojalla sen hyväksymistä (ks. korkeimman oikeuden (*Corte Suprema di Cassazione*) siviiliasioita käsittelevän osaston II jaoston 6. kesäkuuta 1988 antama tuomio nro 3810).

Todistustaakkaa lievennetään, jos sovelletaan ”olettamia” eli jos lainsäädännössä itsessään määritetään tiettyjen tosiseikkojen todistusarvo tai annetaan tuomioistuimelle mahdollisuus tehdä tunnetusta tosiseikasta päätelmiä tuntemattomasta tosiseikasta (siviililain 2727 §). Olettamat jaetaan 1) oikeusolettamiin, joista säädetään laissa ja joita on kahta tyyppiä: *iuris tantum* eli kumottavissa olevat oletamat, jotka voidaan kiistää esittämällä vastanäyttöä, ja *iuris et de iure* eli kumoamattomat oletamat, joita ei voida kiistää esittämällä vastanäyttöä; 2) yksinkertaiset oletamat, joiden todistusvoimaisuus jää tuomioistuimen harkittavaksi ja jotka voidaan ottaa huomioon vain, jos ne perustuvat vakaviin, täsmällisiin ja hyväksytyihin tosiseikkoihin. Niitä ei voida ottaa huomioon silloin, kun laissa ei sallita kyseisiä tosiseikkoja koskevien todistajanlausuntojen antamista (siviililain 2729 §). Todistustaakkaa lievennetään myös yleisesti tunnettujen tosiseikkojen eli sellaisten tosiseikkojen osalta, jotka ovat kaikkien henkilöiden tiedossa tuomioaikana ja -paikassa ja joiden olemassaolosta ei näin ollen voi olla mitään epäilystä (siviiliprosessilain 115 §).

1.3 Missä määrin oikeuden on vakuuttava jostakin tosiseikasta voidakseen perustaa tuomionsa tällaisen tosiseikan olemassaoloon?

Tuomioistuimen on arvioitava todisteita oman harkintansa mukaan, paitsi jos laissa toisin säädetään. Se voi myös johtaa todisteita osapuolten sille esittämistä vastauksista, siitä, että osapuolet kieltäytyvät perusteettomasti tuomioistuimen määräämistä tarkastuksista, ja yleisesti osapuolten menettelystä oikeudenkäynnin kuluessa (siviiliprosessilain 116 §). Tuomioistuimen päätöksen on perustuttava yksinomaan sellaisiin tosiseikkoihin, jotka on voitu näyttää toteen kokonaisuudessaan joko suoraan tai oletaman avulla, riippumatta siitä, tukeeko päätös vaatimusta vai sen kiistämistä. Tuomioistuimen tuomio ei voi perustua tosiseikkoihin, joita ei ole näytetty toteen, vaikka ne olisivatkin mahdollisia tai erittäin todennäköisiä.

2 Todisteiden vastaanottaminen

2.1 Edellyttääkö todisteiden vastaanottaminen aina asianosaisen pyyntöä, vai voiko tuomari tietyissä tapauksissa hankkia todisteita oma-aloitteisesti?

Italian oikeusjärjestelmässä sovelletaan todisteiden vastaanottamisessa nk. dispositiivista periaatetta eli asianosaisten määräämisperiaatetta (sellaisena kuin siitä säädetään siviiliprosessilain 115 §:n 1 momentissa), jonka mukaan tuomioistuimen on, laissa nimenomaisesti säädettyjä tapauksia lukuun ottamatta, annettava ratkaisunsa osapuolten esittämien todisteiden perusteella. Tähän periaatteeseen on kuitenkin olemassa joitakin poikkeuksia, joista säädetään siviiliprosessilaissa seuraavasti:

- 117 §: mahdollisuus kuulustella osapuolia epävirallisesti;
- 118 §: mahdollisuus määrätä suoritettavaksi henkilöiden tai tavarain tarkastuksia;
- 61 ja 191 §: tuomioistuin voi pyytää asiantuntijalausuntoja;
- 257 §: mahdollisuus kutsua kuultavaksi todistaja, joka on mainittu toisessa todistajanlausunnossa; sekä
- 281 ter §: yhden tuomarin kokoonpanossa toimivan yleisen tuomioistuimen (*tribunale*) oikeus kutsua omasta aloitteestaan todistajiksi henkilöitä, kun osapuolet ilmaisevat, että on olemassa henkilöitä, jotka saattavat tietää tosiseikat.

Työriidoissa määräämisperiaate voidaan korvata järjestelmällä, jossa on tutkintamenettelyn elementtejä. Se perustuu etenkin seuraaviin säännöksiin:

- 420 §: osapuolten vapaa kuulustelu kuulemisen yhteydessä sekä

- 421 §: tuomioistuin voi milloin tahansa omasta aloitteestaan määrätä minkä tahansa todisteiden sallimisesta myös siviililaisissa asetettujen rajojen ulkopuolella. Vanhempainvastuuta koskeissa menettelyissä tuomioistuin voi määrätä omasta aloitteestaan todisteiden hankkimisesta esimerkiksi veropetoksia valvovan viranomaisen (*polizia tributaria*) tarkastuksilla. Tämä koskee kuitenkin vain alaikäisiin liittyviä määräyksiä. Jos avioero-oikeudenkäynnissä on riita-asioita, yleinen tuomioistuin järjestää osapuolten tulojen, varallisuuden ja todellisen elintason tutkinnan ja pyytää myös tarvittaessa avuksi veropetoksia valvovan viranomaisen.

2.2 Mitä seuraa sen jälkeen, kun asianosaisen pyyntö todisteiden vastaanottamisesta on hyväksytty?

Kun toinen osapuoli on pyytänyt tuomioistuinta vastaanottamaan sen esittämät todisteet, vastapuoli voi pyytää niiden kumoavan näytön vastaanottamista. Tällaisessa tapauksessa tuomioistuin hyväksyy molemmat pyynnöt, jos se katsoo, että niiden tueksi esitetyt tosiseikat ovat asian ratkaisemisen kannalta merkitykselliset.

Sen jälkeen kun tuomioistuin on hyväksynyt todisteet, se tutkii ne.

Kun valmisteleva vaihe on päättynyt, asia tulee ratkaistavaksi.

2.3 Millaisissa tapauksissa oikeus voi evätä asianosaisen esittämän pyynnön todisteiden vastaanottamisesta?

Todisteella tarkoitetaan perinteisesti keinoa, jolla tosiseikka voidaan tehdä tunnetuksi ja siten näyttää se toteen sekä todeta sen varmuus, tai välineeksi, jolla tuomari voidaan saada vakuuttuneeksi kyseisistä tosiseikoista. Jotta selvittämistoimia koskeva pyyntö voidaan hyväksyä oikeudenkäynnissä, sen on täytettävä tutkittavaksi ottamisen edellytykset ja oltava asian kannalta merkityksellinen. Jotta selvittämistoimia koskeva pyyntö voidaan ottaa tutkittavaksi, se ei saa olla lainsäädännössä (esimerkiksi maksujen osalta siviililain 2726 §:ssä) säädetyn kiellon vastainen: tuomioistuimen on toisin sanoen määritettävä, onko pyydetty selvittämistoimi lainsäädännön vastainen. Lainsäädännössä säädettyjä kieltoja sovelletaan myös nk. epätyypillisiin todisteisiin, joita ei luonnehdita siviililaisissa. Todisteiden merkityksellisyyttä tutkitaan sitä vastoin toisesta näkökulmasta, ja se koskee "todisteiden kohteen muodostavaa tosiseikkaa". Jotta selvittämistoimia koskeva pyyntö voidaan ottaa tutkittavaksi, tuomioistuimen on varmistuttava siitä, onko tosiseikalla, joka pyritään näyttämään toteen, todellista vaikutusta asian ratkaisemiseen. Siten tosiseikkoja, jotka eivät vaikuta pyynnön hyväksymiseen tai hylkäämiseen, ei oteta tutkittavaksi, vaikka ne olisi näytetty toteen. Jotta tuomioistuin voi arvioida todisteiden merkityksellisyyttä, lainsäätäjät edellyttävät, että pyyntö on riittävässä määrin täsmällinen ja että se sisältää näin ollen ainakin kolmenlaisia tietoja, jotka koskevat pyynnön aiheita: MISSÄ; taustaa: MILLOIN; ja tehtävää: MIHIN TARKOITUKSEEN. Tosiseikkoja, joita ei ole nimenomaisesti kiistetty, ei tarvitse näyttää toteen (siviiliprosessilain 115 §).

2.4 Mitä erilaisia todistelukeinoja on olemassa?

Italian oikeusjärjestyksessä erotetaan toisistaan asiakirjatodisteet ja muut todistelukeinot. Siviililaisissa säädettyihin todisteisiin viitataan tyyppillisinä todisteina.

Asiakirjatodisteita ovat

viralliset asiakirjat (siviililain 2699 § ja seuraavat)

yksityiset asiakirjat (siviililain 2702 § ja seuraavat)

sähkeet (siviililain 2705 § ja seuraavat)

kansalliset asiakirja-aineistot (siviililain 2707 §)

yriytysten kirjanpitoaineistot (siviililain 2709 §)

mekaanisesti tehdyt asiakirjajäljennökset (siviililain 2712 §)

asiakirjojen ja sopimusten jäljennökset (siviililain 2714 § ja seuraavat).

Myös sähköiset asiakirjat voivat olla todisteita.

Muita todistelukeinoja ovat

todistajien kuuleminen (siviililain 2721 § ja seuraavat)

kirjalliset todistajanlausunnot (siviiliprosessilain 257 bis §)

tunnustukset (siviililain 2730 § ja seuraavat)

virallinen kuulustelu (siviiliprosessilain 230 §)

valaehoitiset todistukset (siviililain 2736 § ja seuraavat)

tarkastukset (siviiliprosessilain 258 § ja seuraavat).

Lisäksi voidaan pyytää asiantuntijalausuntoja, joista tuomioistuin saa tarvitsemiaan teknisiä tietoja. Italian prosessijärjestelmään ei sisälly loppumääräystä todistelukeinojen pakollisesta luonteesta, koska todisteiden esittämistä ei lähtökohtaisesti kiellä. Italian oikeuskäytännön mukaan nk. epätyypillisillä todisteilla ei kuitenkaan voida kiertää kieltoja tai määräaikoja, jotka vahvistetaan luonteeltaan joko aineellisissa tai menettelyllisissä säännöissä. Ellei näin olisi, olisi mahdollista esittää vaihtoehtoisia todisteita, joita ei olisi muuten otettu tutkittavaksi tai joiden tutkittavaksi ottaminen olisi edellyttänyt soveltuvia muodollisia takeita.

2.5 Millä tavoin todisteita voidaan ottaa vastaan todistajilta? Tapahtuuko se eri tavoin kuin todisteiden vastaanottaminen asiantuntijoilta? Mitä sääntöjä sovelletaan kirjallisiin todistajanlausuntoihin ja asiantuntijalausuntoihin?

Todistajanlausunto otetaan vastaan tutkintatuomarin määräyksen nojalla (siviiliprosessilain 245 §). Määräyksessä todistaja veloitetaan saapumaan kuuluttavaksi pakkokeinojen ja taloudellisten seuraamusten uhalla. Tuomioistuin määrää todisteiden antamisajan, -paikan ja -tavan. Haastemies toimittaa asianomaisen osapuolen pyynnöstä kutsun saapua todistajaksi. Todistaja lukee ääneen kaavan, jonka mukaan hän sitoutuu totuudenmukaisuuteen, ja tämän jälkeen tuomari kuulustelee häntä (osapuolet eivät voi kuulustella todistajia suoraan). Tuomioistuin voi osapuolten suostumuksella pyytää todistajanlausunnon kirjallisena (siviiliprosessilain 257 bis §). Tuomioistuin nimeää asiantuntijatodistajat ja esittää heille kysymyksiä, joihin heitä pyydetään vastaamaan. Todistajat ovat myös läsnä istunnossa ja vannovat kertovansa totuuden. Tavallisesti asiantuntija antaa lausuntonsa kirjallisena, mutta tuomioistuin voi myös pyytää asiantuntijoita kuuluttaviksi suullisesti (siviiliprosessilain 195 §). Kirjalliset todisteet otetaan menettelyssä huomioon niiden valmistuttua eli kun ne on lisätty asiakirja-aineistoon välittömästi tai myöhemmin, kuitenkin laissa säädettyssä määräajassa (tavanomaisten tosiseikkojen toteamista koskevien menettelyjen osalta kuulemiselle siviiliprosessilain 183 §:n mukaisesti asetetut määräajat eivät saa ylittyä).

2.6 Onko joillakin todistelukeinoilla suurempi painoarvo kuin toisilla?

Italian oikeusjärjestyksessä vahvimpana todisteena pidetään virallista asiakirjaa sekä *iuris et de iure* -olettamuksia. Virallisen asiakirjan (siviililain 2699 § ja seuraavat) laatii vaadittavia muodollisuuksia noudattaen notaari (*notaio*) tai muu viranomainen, jolle on annettu oikeus julistaa asiakirja viralliseksi sen laatimispaikassa. Se on täysin todistusvoimainen, ellei sitä osoiteta väärennökseksi. Jos virallista asiakirjaa ei osoiteta väärennökseksi, sen todistusvoimaa pidetään ehdottomana ja rajoittamattomana. *Iuris et de iure* -olettamusten (siviililain 2727 §) todistusvoima on vielä vahvempi, eikä niitä voida kiistää vastatodisteluun.

2.7 Onko tiettyjen tosiseikastojen todistaminen sidottu määrätynlaiseen todistelumenettelyyn?

Lain mukaan tietyt tosiseikat voidaan näyttää toteen ainoastaan tietyn tyyppisten todisteiden nojalla. Joissain tapauksissa tähän käy ainoastaan virallinen asiakirja, toisissa ainoastaan kirjallinen todiste (virallinen tai yksityinen asiakirja).

2.8 Velvoittaako laki todistajat todistamaan?

Todistajat ovat velvollisia todistamaan, jollei laissa toisin säädetä. Tällaisia lainsäädäntöön sisältyviä poikkeustilanteita ovat, kun henkilö ei ole kelpoinen todistamaan; kiellot, joiden mukaan tietyt henkilöt eivät voi antaa todistusta ja mahdollisuus pidäytyä todistamasta. Velvollisuus antaa todistajanlausunto johtuu välillisesti siviiliprosessilain 255 §:stä, jonka mukaan tuomioistuimien voi velvoittaa todistajan saapumaan kuultavaksi pakkokeinojen ja taloudellisten seuraamusten uhalla.

2.9 Millaisissa tilanteissa todistajat voivat kieltäytyä todistamasta?

Rikosprosessilaissa, johon siviiliprosessilaissa viitataan, säädetyissä tapauksissa ne koskevat yksilöitä, jotka voivat kieltäytyä todistamasta, koska heitä sitoo salassapitovelvollisuus, virka-asioita koskeva salassapitovelvollisuus tai valtiollisia asioita koskeva salassapitovelvollisuus.

2.10 Voidaanko todistamisesta kieltäytyä henkilöä rangaista tai pakottaa hänet todistamaan?

Siviiliprosessilain 256 §:n mukaan tutkintatuomari ilmoittaa syyttäjälaitokselle tapauksista, joissa henkilö kieltäytyy todistamasta ilman perusteltua syytä tai on vahvoja epäilyjä väärin tietojen antamisesta tai tietojen antamatta jättämisestä, ja toimittaa sille jäljennöksen pöytäkirjasta.

2.11 Onko olemassa henkilöryhmiä, joita ei voida kuulla todistajina?

Sellainen henkilö ei voi todistaa, jota tuomioistuimessa käsiteltävä asia koskee henkilökohtaisesti, sillä tämä saattaa olla peruste sille, että henkilö on asianosainen (siviiliprosessilain 246 §). **Riita-asioiden osapuolten, jotka eivät voi olla todistajina**, osalta Italian oikeusjärjestelmässä on otettu käyttöön **virallinen kuulustelu**. Se on todistamismuoto, jolla osapuolelta pyritään saamaan tunnustus tuomioistuimessa (siviiliprosessilain 228 §). Virallisessa kuulustelussa on noudatettava todistelua koskevia yleisiä sääntöjä, ja tällainen lausunto on (siviiliprosessilain 230 § ja seuraavat) annettava vastaamalla erillisiin ja yksityiskohtaisiin kysymyksiin. Kyseisen osapuolen on vastattava henkilökohtaisesti, eikä vastausta saa lukea muistiinpanoista, ellei tämä ole välttämätöntä ja tuomioistuin on sen hyväksynyt. Virallisessa kuulustelussa osapuolille esitettävien kysymysten on liityttävä todisteena esitettyihin tosiseikkoihin, ja ne on pitänyt hyväksyä virallista kuulustelua koskevassa määräyksessä. Muihin tosiseikkoihin liittyviä kysymyksiä voidaan kuitenkin myös esittää, jos molemmat osapuolet suostuvat siihen ja tuomioistuin pitää niitä hyödyllisinä. Jos osapuoli jättää perusteettomasti saapumatta viralliseen kuulusteluun tai kieltäytyy vastaamasta kysymyksiin, todisteen kohteen muodostavat tosiseikat voidaan **ottaa tutkittaviksi**, jos tuomioistuin katsoo tämän tarpeelliseksi muiden todisteiden valossa. Jos osapuoli kieltäytyy vastaamasta tai ei saavu paikalle, tämä ei vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan automaattisesti tarkoita epäsuoraa tunnustusta. Se on pikemminkin seikka, jota arvioidaan yhdessä muiden menettelyn kuluessa saatujen todisteiden kanssa ja jonka perusteella tuomioistuin voi tehdä päätelmiä kuulustelussa esitetystä tosiseikoista.

Tuomioistuimella ei ole käytettävissään muita pakkokeinoja kuin edellä kuvatut.

2.12 Mikä on tuomarin ja asianosaisten asema todistajainkuulustelussa? Millä edellytyksillä todistajaa voidaan kuulla käyttämällä hyväksi erilaisia teknisiä apuneuvoja, kuten videoneuvottelua?

Tuomari kuulustelee todistajaa esittämällä hänelle suoraan kysymyksiä, jotka koskevat todisteiksi hyväksytyjä tosiseikkoja, sekä kysymyksiä, joita osapuolten asianajajat ovat pyytäneet esitettäväksi kuulustelun yhteydessä.

Videoneuvottelun käyttämisestä ei ole yksiselitteisesti säädetty siviiliprosessilaissa, mutta sitä ei ole kielletty. Siviiliprosessilain 202 §:ssä säädetään, että kun tuomioistuin määrää todisteiden vastaanottamisesta, se "määrää todisteiden antamisajan, -paikan ja -tavan". Tämän ansiosta tuomioistuin voi määrätä todistajan kuulemisesta videoneuvottelussa. Siviiliprosessilain 261 §:ssä säädetään myös, että tuomioistuin voi määrätä todistuksen videotallennuksesta, joka edellyttää mekaanisten laitteiden, välineiden tai menettelyjen käyttöä.

3 Näytön arviointi

3.1 Estääkö se, että todiste on hankittu lainvastaisin keinoin, tuomioistuinta ottamasta todistetta huomioon tuomiossa?

Tuomioistuin ei ota huomioon todisteita, ellei niitä ole esitetty ja vastaanotettu virallisesti.

3.2 Käykö lausumani todisteesta ollessani itse asianosaisena asiassa?

Osapuolen esittämiä lausumia, jotka ovat hänelle edullisia, ei pidetä todisteina. **Virallisen kuulustelun** (ks. kohta 2.11) kuluessa annettua tunnustusta (jolla on siten kielteinen merkitys) pidetään kuitenkin todisteena sen antanutta osapuolta vastaan.

Päivitetty viimeksi: 26/02/2021

Tämän sivuston eri kieliversioita ylläpitävät Euroopan oikeudellisen verkoston kansalliset yhteysviranomaiset. Käännökset on tehty Euroopan komissiossa. Muutokset, joita jäsenvaltiot ovat saattaneet tehdä tekstin alkuperäisversioon, eivät välttämättä näy käännöksissä. Komissio tai Euroopan oikeudellinen verkosto eivät ole vastuussa tiedoista, joita esitetään tai joihin viitataan tällä sivustolla. Ks. oikeudellinen huomautus, josta löytyvät tästä sivustosta vastaavan jäsenvaltion tekijänoikeussäännöt.